

כוס חמישי, מפני מה מוזגים?

[שיחה לפרשת וארא, שנת תשס"ט – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי.
הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

מפורסם בישראל שבסוף אמירת הגדה של פסח מוזגים כוס חמישית (שאינן שותים ממנה), הנקראת "כוסו של אליהו הנביא". הצעות רבות ניתנו לשם מוזר זה. אחד מהטעמים שאליהו יכריע אם לשתות ממנה או לא. – מה הבעיה?

בגמרא בפסחים (ק"ח ע"א) מובא – "תנו רבנן, [כוס] רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול (תהלים קל"ו) דברי ר' טרפון, ויש אומרים 'ה' רועי לא אחסר' (תהלים כג).

- העיר על כך רשב"ם: "הכי גרסינן, רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו הלל הגדול". תמוה הדבר, כשמוסיף "הכי גרסינן" מה בא רשב"ם לתקן? והרי כך עצמו כתוב לפנינו בגמרא? אלא הגירסא הקדמונית היתה כך: "רביעי גומר עליו את ההלל, וחמישי אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון, ויש אומרים ה' רועי לא אחסר". כלומר, רשב"ם מחק כל הענין של כוס חמישי.
- אבל הרב מנחם כשר ("תורה שלימה", סוף וארא עמ' 109-112) מביא, כי "כוס חמישי" הוא הנכון לפי גירסת רבי עמרם גאון, הלכות גדולות, מהרי"ץ גיאנות, רבנו חננאל, הרי"ף הרמב"ם והרא"ש, וגם ב"דקדוקי סופרים" (כת"י עתיקים של התלמוד). וכן מהר"ל (גבורות השם, פרק סה, עמ' שא) ק"ל גירסא זו ונתן הסבר מנומק מה הטעם שיש כן לשתותה, נביא בסוף דברינו.

במה נעוץ הויכוח?

הנה הקב"ה ייעד לנו ארבע הבטחות, הן: [א] והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים [ב] והצלתי אתכם מעבודתם [ג] וגאלתי אתכם בזרוע נטויה וכו' [ד] ולקחתי אתכם לי לעם, והייתי לכם לאלוקים וכו' (שמות ו, ו-ז). וזהו טעם לארבע כוסות (ירושלים, פסחים, פ"י).

אבל צריך עיון, הרי ישנה גם הבטחה חמישית! והיא – "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה וכו' ונתתי אותה לכם מורשה, אני ה'" (פסוק ח).

א. מדוע אין מול הבטחה זו, כוס נפרדת?

ב. ושאלה יותר חזקה נשאל, מדוע ה' לכאורה לא קיים בנו הבטחה זו, ודור יוצאי מצרים מתו במדבר ולא הגיעו לארץ

תשובה לשאלה א – ולקחתי, והבאתי – ענין אחד הוא!

לפי היסוד האמיתי ומוצק שלימד אותנו רמב"ן (ויקרא יח, כה) אין להפריד בין "ולקחתי אתכם לי לעם, והייתי לכם לאלוקים" לבין "והבאתי אתכם אל הארץ". כי במה אנו שייכים לחלקו של הקב"ה? בזה שאנו בעלי הארץ הזאת. זו לשונו:

"ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה וכו' אני ה' אלוהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים" (ויקרא כ, כד) יאמר, כי הבדיל אותנו מכל העמים וכו' כשנתן לנו את הארץ שיהיה הוא לנו לאלקים ונהיה מיוחדים לשמו". הרי שעיקר קשרנו עם הקב"ה היא דרך יש ישיבתנו בארץ הקודש. אמנם לא בכל הדורות אנו כאן. אבל היא לנו ל"מורשה" (שמות ו, ח). פירשו חז"ל מלה זו, שלא כתוב "ירוש"ה" אלא "מורשה" כדי להנחיל לדורות הבאים (ירושלמי ב"ב פ"ח סוף ה"ב). הרי אנו בעלי הארץ מאז שזכינו בה, ועד דורות עולם. בזה יש מענה כיצד הסבורים שיש כאן רק ד' הבטחות, יצרפו יחד "ולקחתי אתכם לי לעם" עם "והבאתי אתכם אל הארץ". כי הם קשורים זה בזה.

אבל עדיין חייבים אנו תשובה מדוע לכאורה הבטחה זו לא נתקיימה (שאלה ב לעיל)?

לכל הפחות שלש תשובות לדבר.

[א] ראשית עלינו לדעת כי יש ארץ ישראל המיושבת ומוחזקת, ויש ארץ ישראל המובטחת. המיושבת כי או ע"י כיבוש יהושע בזמנו, או התנחלות עזרא בזמנו, או כיבוש א"י על ידי כוחות מדינתנו במלחמת הקוממיות (לפי פסק הרב ש"י זווין, "תחומין", כרך י' עמ' 25, ודעת הגר"מ טיקצינסקי, בספרו "ארץ ישראל"). אבל הארץ המובטחת משתרעת על שטח גדול בהרבה; מנחל מצרים (הסואץ) ועד נהר פרת, ומהמדבר (והמדבר בכלל) ועד הלבנון (בראשית טו, יח; דברים יא, כד). זאת אומרת חצי האי סיני הוא חלק אמיתי של ארץ הקודש, היתה בידינו אחרי מלחמת ששת הימים, ועתידה שוב לחזור לידינו. כי היא מזרחה לנהר מצרים והיא גבול ארצנו. לכן כאשר בני ישראל נדדו במדבר סיני משך ארבעים שנה, אמנם טרם כבשו, אבל דָּרְכוּ על אדמת קודש של ארץ ישראל. מושג זה נאמר מפורש ע"י ספר הכוזרי (מאמר ב, פרק יד) כיצד משה קבל נבואה במעמד הסנה? והרי אין נבואה בחוץ לארץ? ועונה כי באמת משה עמד שם על אדמת ארץ ישראל! וכן מפורש שם "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה" (שמות ג, יב) והוא הר סיני. ואם נקשה הרי משה לא נכנס לא"י? נענה כי לא נכנס לארץ המקודשת בכיבוש, אבל עמד בארץ המובטחת. [וכך מציין הגאון ר' מאיר שמחה ב"משך חכמה", פרשת חוקת, כי גם מרים קבורה היא בארץ המובטחת]. ולכן באמת ה' קיים בישראל "והבאתי אתכם אל הארץ", אמנם לא זכו לכבוש ולקיים בה כיבוש יהושע.

[ב] יישוב נוסף לשאלה זו נביא ע"פ הגמרא בעירובין (נב.) וברמב"ם (הלי עירובין פ"ז ה"ח). ההולך בדרך בערב שבת ורצונו להגיע למקום מרוחק יותר מן ב' אלפים אמות (והרי אסור ללכת מחוץ למקום יישוב יותר מאלפיים פסיעות), יכול לקבוע כי שביתתו תהיה תחת "עץ פלוני" שהוא מכיר. ואע"פ שבזמן כניסת השבת טרם הגיע לאותו מקום העץ אלא הוא פחות מאלפיים פסיעות מהמקום שנמצא בו אז, למחר בשבת רשאי הוא ללכת הלאה ממנו עוד ב' אלפים פסיעות נוספות, כי הרי קבע בדיבורו כי שביתתו בשבת תהיה שם.

חידוש מפתיע זה נאמר אפילו אם רק פסע פסיעה אחת בלבד אל הכיוון של אותו העץ, כיון שבדעתו להשלים את שאר המרחק עד לעץ, נחשב לו הדבר כאילו כבר הגיע לשם ושם מקום שביתתו. שם מרכז העיגול שלו ויכול להמשיך משם עוד ב' אלפים פסיעות. והרי לארץ ישראל (הנקראת בספרי קבלה "שבת מלכתא") יש אותו המושג. כיון שאבותינו במצרים יצאו לדרך בכוונה להגיע לארץ ישראל, ואמרו כי שביתתנו תהיה שם, כיון שפסעו לשם כמה פסיעות קנו שם שביתתם, ונחשבת הארץ היא שלהם.

[ג] יישוב נוסף כתבנו ב"אוצרות התורה" (פרשת וארא, שיחה ז) ע"פ בבא בתרא (ק"ז.), שבנחלת א"י - המתים יורשים את החיים, וגם זה נחשב להם כנחלת א"י.

נחזור לענייננו. מה ההבדל בין הנוהגים לשתות למצוה רק ארבע כוסות יין בליל הסדר לנוהגים חמש כוסות? הרב מנחם כשר (תורה שלמה, פרשת וארא עמ' 107) הביא מהמדרשים למעלה מ-20 רמזים למנהג של ארבע.

אבל מפני מה לשתות **כוס חמישית**? נביא כאן שני נימוקים. **[א] מהר"ל** מלמד כי אחרי גאולתנו מידי זרים, זקוקים אנו לברכת ה' שתהיה לנו **פרנסה בשפע**. כי להגאל, ואח"כ לסבול צער העוני, לא תיקרא "גאולה". ובאמת הנס של פרנסה הוא גדול מהנס של גאולה, כמאמר חז"ל בהמשך הסוגיא "קשים מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה".

בגאולה כתיב **'המלאך** הגואל אותי מכל רעי' מלאך בעלמא, ואילו במזונות כתיב **'האלוקים** הרועה אותי" (הקב"ה בעצמו) (פסחים ק"ח.). כי החותך קצבה לכל חי, רווחו של אדם זה הוא על חשבון הפסדו של אדם אחר, וצריכים זכויות רבות לזכות בדין.

ולכן דוקא על ברכה של כוס חמישי אמרו לומר עליו "הלל הגדול" המסתיים "נותן לחם לכל בשר, כי לעולם חסדו", או לומר "ה' רועי לא אחסר". והרי שם סיימו בגמרא, "ולמה נקרא הלל הגדול? מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה". ויודעי-סוד מבינים שהכינוי "רומו של עולם" מציין מקור הגבוה ועצום ביותר (לשון מהר"ל "ועוד יש ענין מופלא מאד", עמ' ש"ב). והאריך מהר"ל לחלוק על גירסת רשב"ם (עמ' ש"ד).

[ב] נציין טעם נוסף להנהיג כוס חמישית על פי דברים מאירים של הרב מנחם כשר, בביאורו ל"הגדת פסח ארצישראלית" (ניו יורק, תשי"ג, עמ' 179 ואילך), המוכיח כי כן דעת רוב הראשונים (שם, ד' 190).

כוס זו מסמלת **"והבאתי אתכם אל הארץ"**. כן כתב שו"ת הראב"ד (תמים דעים, ס"י רמה) בשם הירושלמי (לפי גירסתו) ועוד ראשונים (עיין שו"ת חזון עובדיה על הלכות פסח, כרך ב' עמ' תתע).

ה"לבוש מרדכי" (או"ח ס"י תפ"א) מלמד שהיא מסמלת **גאולתנו העתידה הנצחית**. לדעת הרב כשר (שם, ד' 206) היא עידנו אנו אשר זכינו ב"ה לראשית צמיחת גאולתנו, עם כל חבלי לידה הקשים המלווים הענין. כדברי חזקיהו "כי באו בנים עד משבר וכח אין ללידה" (מל"ב יט, ג).

וזו לשון הרב מנחם כשר:

"והנה בזמננו אנו שזכינו לראות חסדי ה' וישועתו עלינו וכו' וקיום הבטחת "והבאתי אתכם אל הארץ", טוב ויפה לקיים מצוה מן המובחר בשתיית כוס חמישי, ולומר עליו הלל הגדול "שבשפלנו זכר לנו וכו' ויפרקנו מצרינו" ולהודות לה' על הנסים ועל הנפלאות" עיי"ש שהאריך.

ואם ישאל השואל: מי התיר לנו לשנות מן המנהג המקובל בעם ומובא בשו"ע (ס"י תפ"א) לשתות רק ארבע כוסות?

(1) **ראשית**, הרמ"א הוסיף שם ש"מי שהוא איסטניס או תאב הרבה לשתות, יכול לשתות כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול". ושבח ותהלה שאומרים להקב"ה שזיכה אותנו ולמעלה מששה מליון יהודים חזרו ארצה, "ושבו בנים לגבולם", ויש לנו הצלחה נפלאה נגד כל אויבינו מסביב, יום יום, "לא תהא כהנת כפונדקית?" לא יהיו מותרים כמו התאב והאיסטניס?

(2) **ובמיוחד** לפי אותם ראשונים (התוספות והרא"ש) הסוברים שאיסור אכילה אחרי מצה של אפיקומן כדי להשאיר טעם של מצה בפה, הוא נאמר רק בעניני מאכל ולא לענייני שתיה (עיין "חזון עובדיה" הנ"ל עמ' תתע"א, המביא דעות שאם ירצה חמישית, רשאי רק שיאמר עליו הלל הגדול). ובודאי **רשות** יש לנו לשתות כוס זו כלשון רמב"ם (הל' חמץ ומצה, פ"ח ה"ז). ומבאר הר"ן בדעת הרמב"ם, שר' טרפון איננו חולק על חכמים האומרים שיש חיוב לשתות ארבע כוסות, אלא שמוסיף עליהם כי כוס חמישית היא למצוה מן המובחר. ואין סתירה מכל המדרשים שנתנו טעמים רק לארבע כוסות, כי הם דנים על עצם הגאולה, ואנו מוסיפים לענין ברכת הפרנסה (כפי ביאור מהר"ל, ולכן רק בעל הבית בלבד הוא שותהו, ולא שאר המסובין) או שאנו מוסיפים כוס על שם הגאולה העתידה.

ארבע כוסות הן לענין גאולת מצרים, והחמישית היא על גאולת הנצח. ועכשיו שאנו בניצנים ראשונים של גאולת ישראל, ודאי כדאי הוא לברך את הקב"ה על כך. במיוחד יושבי ארץ הקודש, שגם למראה עיניים נתקיים בהם "והבאתי אתכם אל הארץ", ינהגו כוס חמישית.